

Knygų lentynoje

LIETUVOS ISTORIJOS SINTEZĖ: NAUJA ARTIK ATNAUJINTA SENA

Rec.: Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. Lietuvos istorija. Vilnius, 2012, 280 p., iliustruota

Keturių autorių – Alfredo Bumblausko, Antano Kulakausko, Alfonso Eidinto ir Mindaugo Tamošaičio – „Lietuvos istorija“ – pirmoji istorinė sintezė, apimanti visą Lietuvos raidą nuo seniausių laikų iki integracijos į transatlantines struktūras XXI a. Knyga parengta Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungai proga ir jau numatyta išversti į šešias užsienio kalbas: anglų, prancūzų, ispanų, vokiečių, lenkų ir rusų. Tad ji skirta, visų pirma, ne akademinėi bendruomenei, bet plačiajam skaitytojų ratui ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Patys autoriai kiek pompastiškai pabrėžė, kad šis darbas iš esmės atnaujina tarpukariu Adolfo Šapokos redaguota sinteze sukurtą Lietuvos istorijos naratyvą. Recenzija gimė 2012 m. rudenį, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto antro kurso magistrantų seminare, kuriame docento Nerijaus Šepečio vadovaujami studentai naująją sintezę preparavo įvairiausiai rakursais. Jų nuveiktas darbas ir pristatomas šiame tekste¹.

Knygos tikslai

„Lietuvos istorijos“ sintezė atsirado kaip *didaktinis* ir *ekspertinis* darbas. Tai pagrindiniai analizės atskaitos taškai, padedantys suvokti, kaip ši sintezė gimė ir kodėl gimė būtent tokia. Ji nėra skirta Lietuvos skaitytojams ar juo labiau profesionaliems Lietuvos istorikams. Visų pirma knygelė per trumpa, tad sunku tikėtis visiškai naujos faktinės

informacijos ar negirdėto interpretacinio modelio. O orientacija į Vakarų skaitytoją akivaizdi: nuo pat savo istorijos pradžios, nuo ikivalstybinių laikų ir net anksčiau Lietuva buvo Vakarų civilizacinės ir kultūrinės erdvės sudedamoji dalis. Nedidelis knygos tiražas lietuvių kalba (500 egz.) taip pat rodo, kad ji pirmiausia skirta užsienio skaitytojui, kuriam visa Lietuvos istorija – tai egzotiška ir nepažinta teritorija. Tezė, jog Lietuva yra integrali Europos dalis, eina per visą knygą ir visuose jos skyriuose akcentuojamas būtent šis leitmotyvas. Jis pasiekia kulminaciją XXI a., tai Lietuvos integracija į Europos bei transatlantines struktūras, kai po ilgų klajonių, lyg duktė paklydėlė, knygos herojė grįžta į Europą, kurios sudedamoji dalis ji visada buvo ir bus.

Ryškiausia sintezėje jos redaktoriaus A. Eidinto ir didžiosios tekto dalies autoriaus A. Bumblausko įtaka. Tad panašu, kad šių dviejų mokslininkų istorinės minties derinys turėtų sudaryti veikalo koncepcijos pagrindą. Įvade deklaruojamas ne tik „šapokinės“ istoriografijos tradicijoje dominuojančio naratyvo, ieškančio lietuvių Lietuvos istorijoje, atsisakymas, bet, atrodytų, ir Edvardo Gudavičiaus koncepcijos patobulinimas: formuojamas Lietuvos ne kaip atsiliekančios, o pažangios ir kuriančios Vakarų civilizacijos atstovės išpūdis. Lietuvos istorija – ne tik geopolitinių išorės aplinkybių padarinys, bet ir sąmoningos, organizuotos Lietuvos žmonių veiklos rezultatas, skirtingomis formomis išlaikęs tradicijos perimamumą visose epochose. Daugiausia dėmesio skiriama politinei

¹ Dėl autorių gausos ir skirtingo jų mąstymo ir rašymo būdo tam tikras stilistinis ir mintinis nenuoseklumas bei fragmentiškumas tekste tapo neišvengiami.

istorijai, populiariai papasakojant iš kur atėjome ir kuo tapome. Socialiniai ir ekonominiai reiškiniai lieka nuošalyje, paminint tik vieną kitą ryškesnį faktą ar tendenciją. Ypač akcentuojami Lietuvą su Vakarais suartinantys, o drauge eilinio europiečio dėmesį galintys patraukti, taigi pozityvūs istorijos elementai: demokratinė tradicija, tolerancija ir daugiakultūriškumas bei daugiakonfesiškumas (Lietuvos žydai, rusėnai ir lenkai – integrali Lietuvos dalis). O lietuvių paieškos Lietuvos istorijoje atsisakoma, suvokiant, kad tai tautiškai patriotiškas, bet drauge izoliacionistinis modelis.

Vis dėlto pačioje sintezėje šapokinio naratyvo įveikos nėra nuosekliai laikomasi. Aktyviai veikianti Lietuva sudėtingesniais istorijos tarpsniais tampa niekuo dėta auka. Tad dažnas koncepcijos ir turinio neatitikimas verčia suabejoti knygos didaktiniu novatoriškumu ir perša nelabai malonią mintį, jog galbūt tai tėra jau žinomas istorijos pasakojimas, papuoštas proginiiais blizgučiais. Tai panašiau į platų proginį konspektą, skirtą 2013 m. Lietuvos pirmininkavimui Europos Sąjungos Vadovų Tarybai.

Chronologija

Knygos chronologinis modelis įprastas tokio tipo sintezėms: pasakojama nuosekli istorija nuo senovės iki naujausių laikų. Be įvado, sintezę sudaro šeši skyriai. Pirmasis jų skirtas seniausiems laikams (nuo pirmojo Lietuvos paminėjimo 1009 m.) ir ankstyvajai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorijai, antrasis – vėlyvajai LDK istorijai (nuo Liublino unijos 1569 m. iki trečiojo ATR padalijimo 1795 m.), trečiasis – carinės Rusijos okupacijos laikotarpiui, ketvirtasis – tarpukario nepriklausomos Lietuvos istorijai, penktasis – Antrojo pasaulinio karo metams ir SSRS okupacijos laikotarpiui, šeštasis – naujausiems Lietuvos istorijos laikams. Tad pateikiama įprasta periodizacija, Lietuvos istoriją skaidant į „klasikines“ epochas.

Nors turinyje atsispindintis chronologinis modelis atrodo įprastas ir aiškus, vis dėlto atidžiau skaitant knygą krinta į akis tam tikras nenuoseklumas. Pirmajame knygos skyriuje po Algirdo

laikų istorijai skirtos dalies iškart peršokama prie Lietuvos krikšto. Taigi, lieka neaprašytas dešimties metų laikotarpis – nuo 1377 iki 1387 m. – paprastai istoriografijoje susilaukiantis nemažai dėmesio. Du valstybiniai perversmai, didžiojo kunigaikščio Kęstučio nužudymas, Vytauto Didžiojo kovos dėl tėvonijos pradžia pradingsta nebūtyje. Lygiai taip pat autoriai praleidžia ir laikotarpį po Vytauto mirties. Šį trūkumą turėtų atsverti sociokultūrinė XV–XVI a. LDK istorija, kuriai rodoma nepalyginti daugiau dėmesio. Pastaroji dominuoja ir Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu, kai barokas ir žydai visiškai užgožia bajorų grupuočių tarpusavio kovas. Carų Lietuvoje pabrėžiami įprasti, „tautiškos“ istorijos elementai: Napoleono žygis per Lietuvą 1812 m., 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimai, Valančiaus veikla, rusinimo politika 1864–1904 m. ir kova su ja bei Lietuva po 1905 m. Rusijos revoliucijos. Interpretacija pateikiama per kultūrinę prizmę, dažnai pamirštant platesnį – Rusijos imperijos ir Europos – kontekstą. Neproporcingai daug vietos užima kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920 m. Taigi tiek pat, kiek chronologinė 1923–1938 m. atkarpa, nors pastarasis laikotarpis yra aštuonis kartus ilgesnis. Žiūrint į turinį gali susidaryti vaizdas, kad Lietuvoje buvo tik vienas prezidentas A. Smetona ir tik du ministrai pirmininkai – A. Voldemaras ir J. Tūbelis. Epocha, apimanti pirmą sovietinę ir nacių okupacijas (1940–1944 m.), kai aptariami Lietuvos sovietizacija, represijos, nacių okupacija ir holokaustas (šiam rodoma ypač daug dėmesio), yra tokio pat ilgio kaip ir paskesnis poskyris. Tačiau šis chronologinis etapas (1944–1988 m.) yra net dešimt kartų ilgesnis. Nors šį laikotarpį būtų galima suskirstyti į tris etapus – stalinistinį, atšilimą ir stagnaciją, to atsisakyta. Išskirta gincluota rezistencija, ekonomikos susovietinimas, kultūros suvienodinimas. Dažniausiai autoriai perbėga paviršutiniškai, parodydami, kad toks faktas buvo, ir nesigilindami į smulkmenas. Paskutinis skyrius yra apie Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį, nepriklausomybės atkūrimą ir Lietuvą atkūrus nepriklausomybę. Tad labai keistai atrodo skyriaus pavadinimas „Dainuojanti revoliu-

cija“ – juk po 2000 m. nei dainų, nei revoliucijų nebeprisitaiko.

Suprantama, kad tokios nedidelės apimties sintezėje visko aprašyti buvo tiesiog neįmanoma ir teko rinktis. Autorių siekis pristatyti Lietuvos istoriją Vakarų skaitytojui lėmė, kad daugybė vidaus istorijos įvykių buvo praleista. Bet kita vertus, matome, jog, aptarus LDK žlugimą, išlaikomas li-tuanocentristinis pasakojimo modelis, nebeieškant ar neberandant įdomybių, turinčių suartinti mus su Europa. Platesnis istorinis kontekstas išnyksta ir vėl susitelkiama į Lietuvą savyje. Tad galime suabejoti, ar autoriams išties pavyko įveikti šapokinį nacionalizmą ir iš esmės atnaujinti istorinį naratyvą. Absoliučiai „klasikinis“ svarbiausių istorinių datų sąrašas šias abejones tik sustiprina.

Asmenybės: herojai ir niekšai

Skaitant knygą nuo pat pradžių, A. Bumblausko rašytuose skyriuose išskylančios herojai yra tradiciniai, tad pasirodo tikrai dėsniniai. Karalius Mindaugas, nors ir elgėsi niekšingai, vis dėlto ne tik sukūrė Lietuvos valstybę, bet ir sugebėjo (nors ir laikinai) įtraukti ją į Europos šalių šeimą. Tad *eksportiniame* knygos kontekste jis atrodo visai teigiamas. Tačiau šalia esančioje ikonografijoje greta Mindaugo, lyg lygiaverčiai didybės kūrėjai, pasirodo ir Gediminas, ir Algirdas, ir Kęstutis su Vytautu, ir netgi Birutė. Tai pirmoji šios sintezės moteris, tiesa – apie ją tekstas nelabai užsimena. Žinoma, svarbiausias herojus – Vytautas Didysis, užgožiantis visus ir drauge tampantis lyg simboliniu Lietuvos galybės įsikūnijimu. Jis nelyg „*Aleksandras Makedonietis, Aleksandras Suvorovas, Cezaris*“ (p. 48), vykdamas LDK imperinę misiją. Šalia pasirodantis Jogaila nevaizduojamas kaip Vytauto antipodas, blogasis pusbrolis. Jis teigiamas valdovas, atvedęs valstybę į Europą. Tiesa, paminėta, kad ne vieni Vytautas su Jogaila inicijavo šį procesą. Prie to prisidėjo ir valstybės elitas – bajorija. Abiejų Tautų Respublikai skirta dalis išskildusi ir ryškesnėmis figūromis nepasizymi. Tiesa, yra vienas labai ryškus niekšas – paskutinis valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jis susitaikėlis, marionetė, silpna asmenybė, negebėjusi pasipriešinti valstybės padalijimams.

Svarbiausia tarpukario asmenybe laikomas, žinoma, prezidentas Antanas Smetona. O demokratinio laikotarpio veikėjai paskęsta A. Eidinto surašytoje įvykių jūroje. Rodo, iki A. Smetonos nebuvo nė vieno, vertesnio dėmesio. Pats prezidentas, anot autoriaus, autoritarinis lyderis, diktatorius, tačiau aksominis, nepasizymėjęs represijomis ir garbingai pasitraukęs, Lietuvos neišdavęs.

Nacių okupacijos epochoje Kazio Škirpos ir Juozo Ambrazevičiaus portretai išplaukę, trūksta ryškesnių vertinimų. Autorius teigia, jog K. Škirpa nebuvo tyras, mat nevengė nacistinės retorikos. J. Ambrazevičių vertinti sunkiau. Iš esmės išsisukama nuo griežtesnių vertinimų pareiškiant, jog „*pati Laikinoji vyriausybė nedeklaravo žudynių, tačiau deklaruojamu antisemitizmu siekė nuolaidų iš nacių Vokietijos ir plaukė jos farvateryje*“ (p. 197). Nepasakoma, kuo redaktoriai J. Ambrazevičių laiko: buvusiu vyriausybės vadovu, nacių kolaborantu, uzurpatoriumi ar dar kažkuo. Paminėtas ir generolas Jonas Žemaitis, kaip partizaninio judėjimo vadas. Tiesa, nors jis pristatomas kaip ryškus herojus, pamirštama, kad jis dar ir prezidentu buvo.

Aiškiausią koncepciją ir poziciją matome A. Bumblausko rašytame tekste. Nekreipiant dėmesio į tai, teisingai ar neteisingai, gerai ar blogai pasielgta išryškinant vienas ar kitas asmenybes, galima autorių pasveikinti dėl pozicijos turėjimo *per se* ir pakankamai aiškios jos išraiškos tekste. Turime Mindaugą, gediminaičius, Algirdą, žinoma, Vytautą. Kitaip tariant, turime dar tarpukariu pagimdytą kunigaikštiškos Lietuvos koncepciją. Kiek neįprastai atrodo šv. Kazimiero ir ypač Vilniaus Gaono sureikšminimas, tačiau tai visada reikia priskirti *eksportiniam* knygos tikslui. Tačiau tolesniuose skyreliuose asmenybių nebelieka, o atsitiktinai ir be griežtesnės atrankos išnyrančios personalijos nekuria jokio aiškesnio ar įdomesnio paveikslėlio. Asmenybės toliau dingsta, epizodiškai parodomi nežinia kokiais kriterijais vadovaujantis atrinkti Lietuvos istorijos veikėjai, nesudarantys jokio ryškesnio vaizdo skaitytojui. Žvelgiant per asmenybių (herojų/ niekšų) prizmę, knygos tekstas nei leidžia susidaryti ryškesnį vaizdą, nei griaua išsienėjusius mitus, nei kamšo istorinės sąmonės spragas.

Skryrių analizė

Lietuvos Didžioji Kunigaikštija

Šią epochą analizuoja du prof. A. Bumblausko parašyti skyriai, pristatantys Lietuvos istoriją iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimo. Pabrėžtinai XVI a. lūžis, įvykęs sudarius Liublino uniją ir susijungus į bendrą valstybę su Lenkija, parodant, jog būtent šis įvykis nulemia tolesnę istoriją ir jos raidą. Skyrių dėstymas aiškus ir sklandus. Pirmiausia prieš mūsų akis išskyla kunigaikštiška Lietuva. Tai stiprios valstybės, savo apogėjų pasiekusios valdant Vytautui Didžiajam, istorija. Susiduriame su neblogai pažįstama iš esmės politine istorija, praturtinta kultūrine krikšto svarba. Į akis krinta ir išsaugotas žūtibūtinų kovų su kryžiuočiais leitmotyvas. Tad nors autoriai ypač pabrėžė istorinio pasakojimo atnaujinimą, iš tiesų nuo šapokinio naratyvo pernelyg nenutolo.

Skyrius, skirtas Abiejų Tautų Respublikai, gerokai įdomesnis ir vertas platesnio aptarimo. Aiškiai jaučiamas autoriaus tikslas: pademonstruoti gražiuosius Respublikos laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos faktus, kurie nepelnytai pamirštami ar sąmoningai nutylimi. Taigi tamsusis LDK etapas LLV / ATR (būtent pramaišiu ir vartojami trumpiniai, nors tikrai galėtų būti tik vienas, tad susidaro įspūdis, kad skyrius kompiliuotas iš skirtingų tekstų) sudėtyje gerokai prašviesinamas, tarsi mėginant pabrėžti skaitytojams, kad LDK buvo graži ir turėjo kuo pasidžiaugti XVI–XVIII a. tarpsniu.

Politinės istorijos šiame skyriuje beveik nėra: valdovai, didikai ir bajorijos peripetijos lieka kažkur toli toli. Kyla klausimas, ar politiniai šio laikotarpio niuansai buvo nutylėti dėl to, kad šioje sferoje nebuvo kuo pasididžiuoti bei pasigirti? Tad nuspręsta negražių dalykų netraukti „parodinėn“ knygon. Ar tiesiog numatyta, jog visų pirma skaitytojus reikia patraukti po skambiais ir patraukliais žodžiais slypinčiais fenomenais? Tokiais kaip konfederacija, tolerancija, unikalūs Vilniaus barokas, Konstitucija ir panašiai.

Panašu, kad dėl politinės istorijos nebuvimo ir ieškant naujo veido *poliublininei* Lietuvos istorijai, pagimdytas pats įdomiausia sintezės skyrius. Išsa-

miai pateikta kultūrinė ir socialinė epochos raida, pabrėžiant reiškinis, kuriais galima didžiuotis. Nuo universiteto ir švietimo iki baroko epochos. Nuo lietuvių išsikovotų teisių Liublino unijos metu iki Gegužės 3-iosios konstitucijos.

Manytume, jog profesorius požiūris į šią epochą vis dar yra vienas pačių moderniausių. Autorius drąsiai kviečia praskleisti miglą ir nuobodulį (juk moksleiviui ši epocha pati nuobodžiausia ir menkiausiai pažįstama), parodydamas, kad tai visai nebaisu. Nebaisu, nes po Liublino unijos netapome lenkai, nebuvo barbarai, nes bažnyčios raitėme įmantrius barokinius bokštus, daugiakultūriškumu ir daugiakonfesiškumu šluostėme nosį Vakarams sūpuodami Europos tolerancijos lopšį, Vilniaus Gaonas mums dėjo stambų plusą pasaulio žydų istorijoje, Vilniaus universitetas visavertiškai europietišškai švietė LDK jaunuolius, o Gegužės 3-iosios konstitucija mums suteikė laimės vadintis pirmaisiais Europoje ir apskritai, jei ir toliau istorijos vingiai nebūtų susisukę, gyventume dabar kaip, pavyzdžiui, škotai Didžiojoje Britanijoje.

Vis dėlto A. Bumblauskas stengiasi išvengti kai kurių aštresnių kampų. Sakysime, tikrai išsamiai išdėstytas lietuvių tautos klausimas, kas ji yra ir kaip dera su lenkų tauta. Tačiau perėjus prie lietuvių literatūros, paminimi tik du autoriai, rašę lietuviškai. Lenkakalbė raštija nėra minima ir neaiškinamas jos problemiškas.

Kritikuodamas iki tol egzistavusį romantišią istorinį modelį, kai LDK lygu Vytautas Didysis ir dar kelių didžiųjų kunigaikščių šlovė, autorius iki galo iš jo neišsivaduoja. Maža to, jis kuria naująją mitologiją LDK istorijai po Liublino unijos. Taigi, sutinkant su profesoriumi dėl tikrai gražių ir kartais netgi įspūdingų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės fenomenų, sužydėjusių Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu, nevertėtų pamiršti ne tokių šlovingų ir ne tokių unikalių: „Tvanas“, didikų vienvaldystė, bajorų anarchija ir pan.

Ilgasis XIX amžius

XIX a. šioje sintezėje pristatė A. Kulakauskas, todėl iškart galima tikėti „carų Lietuvos“ pasakojimo modelio. Prieš pažeriant kritiką, pirmiausia

reikia pagirti A. Kulakauską, šiuo metu daugiau politologą nei istoriką, sugebėjusį sutalpinti ilgą XIX a. į mažiau nei trisdešimt puslapių. Drįstame teigti, kad autoriui teko pati sunkiausia užduotis, nes XIX a. buvo kupinas svarbių politinių įvykių ir sudėtingų tautos formavimosi procesų, be kurių išsamus epochos pristatymas iš tiesų neįmanomas. A. Kulakauskas tiesiog meistriškai sugebėjo sutraukti savo rengtą sintezę „Carų valdžioje“ į lengvai skaitomą istorijos konspektą.

Struktūriškai XIX a. skyrius suskaidomas svarbiausių politinių įvykių – Napoleono žygio per Lietuvą, dviejų sukilimų, rusifikacijos ir knygnešių bei tautinio atgimimo. Pabrėžtina, kad prancūzmečiui skiriama nepaprastai daug dėmesio – pusės metų laikotarpiui beveik dešimt nuošimčių viso turinio. Tai panašu į neadekvatų ir ne ypač vykusį bandymą Lietuvą matyti europiniame kontekste.

A. Kulakauskas išsamiai ir dalykiškai pristato abu sukilimus, įvardydamas priežastis, padarinius, pagrindinius veikėjus. Ypač plačiai pristatomos po sukilimų ėjusios represijos ir priešinimasis joms: spaudos draudimas, knygnešiai, nelegalios lietuviškos mokyklos. Apskritai XIX a. pirmai pusei skiriama daug mažiau dėmesio, negu įvykiams nuo 1864 m. sukilimo. Manome, kad taip išryškėja pagrindinė A. Kulakausko idėja: Lietuva į nepriklausomybę ateina iš XIX a. antros pusės tautinio sąjūdžio, kuriame aktyviausi buvo iš valstiečių šeimų kilę inteligentai. Pastarųjų autorius priškaičiuoja apie penkis tūstančius (vis dėlto drąsus žingsnis pateikti tokį skaičių).

Tokiame kontekste nestebina vyskupo M. Valančiaus veiklos – tautiškumo, lietuviškumo ir blaivybės diegimo Lietuvos kaime – akcentavimas. Vyskupo darbams skirti ištisi keturi puslapiai (palyginimui: į tiek pat buvo sutalpinti abu sukilimai), o tai tokios apimties knygelėje yra ištis per daug. M. Valančiaus vardas atsiranda net poskyrio pavadinime. Tai vienintelis atvejis A. Kulakausko parašytoje dalyje. Nesiekiamo sumenkinti vyskupo nuveiktų darbų svarbos, bet jo veikla skyriuje išpučiama ir prieš ją gerokai nublanksta net ir aušrininkai.

Manytume, kad autorius nepagrįstai neaptarė kai kurių reikšmingų laikotarpio fenomenų, taip

nuskurdindamas epochos paveikslą. Tikrai galima buvo išskirti baudžiatvą ir jos panaikinimo svarbą. XIX a. pirmos pusės žemaičių tautinis sąjūdis, visuotinai laikomas pirmuoju lietuvių tautinio atgimimo ir lietuvių tautinio sąjūdžio etapu, aprašytas menkai ir visiškai užgožiamas M. Valančiaus asmens. Bajorų luomas mechaniškai išbraukiamas iš socialinės visuomenės struktūros po 1830–1831 m. sukilimo. Jis tiesiog pradangi-namas į nebūtį. Nors A. Kulakauskas mini XIX a. antros pusės emigraciją ir emigrantų veiklą JAV, visiškai pamiršo XIX a. pirmos pusės politinius emigrantus, pavyzdžiui, patrauklų, netikėtą ir kiek egzotišką Ignaco Domeikos likimą Čilėje. Per pusę sutrumpinus skyrių apie vyskupo M. Valančiaus veiklą atskleisti šiuos svarbius Lietuvos XIX a. istorijos momentus būtų buvę lengviau. Taigi kyla svarbus klausimas: ar autoriui vertėjo konspektuoti beveik dvidešimties metų senumo savo knygą? Ar vis dėlto, pasitelkus naujausias studijas, pabandyti permąstyti XIX a. Lietuvos istoriją?

Tarpukaris ar smetonmetis?

Skyrius pradedamas situacijos prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo aptarimu ir lietuvių elito planų, kokia forma atkurti valstybę, pristatymu. Valstybės paskelbimo interpretacija nenukrypsta nuo tradicinės istoriografijos – gruodžio 11 d. aktui pripažįstama tik įžangos reikšmė. Aprašant kovas su Lenkija, aptakiai vengta bet kokių prieštaravimų: beveik šimtmetinė lietuvių istoriografijos tradicija Lenkijos invaziją į Vilnių vadinti *okupacija* pakeista keistoku terminu *atiteko* (p. 144; tarpinėje išvadoje p. 147 – *užėmimu*). Panašu, kad tai galima sieti su knygos užsakovu – Užsienio reikalų ministerija ir diplomatų noru nesukelti jokių konfliktų. Apskritai, analizuojant šią sudėtingą temą, buvo išlaviruota visai sėkmingai, nepainiojant priežasčių su padariniais, prasminius akcentus sudėliojant net ir mažiau įgudusiam skaitytojui suprantama kalba.

Tolesniame pasakojime kiek trūksta dėstymo nuoseklumo, daugiausia dėmesio skiriama be konteksto pateikiamiems rezonansiniams istoriniams įvykiams. Pavyzdžiui, 1923 m. Klaipėdos prisijungimui, kuris sintezėje „Klaipėdos sukilimu“

nevadinamas. Terminas pakeistas „akcija“ bei panašiais sinonimais. Tekste išsklaidoma bet kokia sukilimo iliuzija, stengiantis objektyviai nušviesti visus Klaipėdos užėmimo vidinius ir tarptautinius užkulsius. Tačiau aiškumo ir kovos su miglomis galima pasigesti skaitant apie bene kontroversiškiausią tarpukario įvykį – 1926 m. perversmą. Priežasčių surašyme trūksta skaidrumo ir logiškumo. Viskas primityvokai suvedama į kunigų algų panaikinimą, karininkų mažinimą ar opozicijos nemeilę demokratijai. Išvengta įvardijimo, kas konkrečiai stovėjo už kariškių nugarų. Pagailėta vietos visais valstybės valdymo lygmenimis įsivyravusio chaoso priežastims analizuoti. Poskyryje apie A. Smetoną ir A. Voldemarą pagirtinas racionalus siekis atskleisti prezidento asmenybės bruožus, tačiau šio politiko formavimosi prasminga pradėti ieškoti nuo carinio laikotarpio. O čia kažkodėl nuklęsta į Vytauto Didžiojo kultą, kuris tebuvo tik dalelė A. Smetonos paveiklo dėlionėje (p. 161–163). Kur kas nuoseklesnis prezidento ir J. Tūbelio tandemą aprašantis poskyris – jame išdėstyti esminiai ūkio raidos ir šių dviejų politikų vaidmens vidaus politikoje bruožai. Nuosekliai aptartos ir tautinių mažumų veiklos ypatybės bei sąlygos (vis tie proginiai blizgučiai). Ypač geras tekstas „Nepriklausomybės karta“, kuriame susumuojami ir įvertinami kultūriniai, ekonominiai ir socialiniai laimėjimai.

Nelengva užduotis – suderinti istorikų nuomonių skirtumus, visą tarpukario epochą sutalpinti į keliasdešimt istorijos puslapių, atlikta labai neblogai. Vis dėlto demokratinės ir smetoninės Lietuvos aiškesnės perskyros trūksta. Rodosi, kad viskas buvo pasiekta A. Smetonai valdant, nes juk jis tarpukariu valdė vienintelis.

Sovietmetis

Paskutinę knygos dalį rašyti teko dr. M. Tamošaičiui. Panašu, kad kuo artimesnė šiandienai istorija, tuo sunkiau autoriui ją aprašyti. Juk ištis sunkiausia paversti visiškai nesenus ir dar neatvėsusius įvykius pasakojimu. M. Tamošaitis pasakoja ištis labai daug. Faktografiniu požiūriu du paskutiniai skyriai tikrai yra patys išsamiausi. Tačiau XX a.

pabaigos įvykių išdėstymas labiau primena dar vieną kroniką nei istoriko pasakojimą.

Savitai atrodo pasirinkimas neatskirti karo epizodo nuo viso sovietmečio pristatymo. Skyrius „Lietuva: sovietų ir nacių okupacijos“ apima laikotarpį nuo 1940 iki 1990 m. Neabejotinai toks žingsnis prasmingas: Lietuva neteko nepriklausomybės ir ją atkurs tik po penkiasdešimties metų. Pasakodamas apie sovietinę okupaciją autorius išskiria ekonomikos, švietimo ir kultūros potemes. Atskiri skyreliai tenka ir ginkluotai rezistencijai bei išeivijos diplomatams. M. Tamošaitis kalba apie okupacijos žalą ir lietuvių priešinimąsi jai. Tačiau čia neatveriamas joks platesnis sovietinės sistemos suvokimas ar Lietuvos padėties Sovietų Sąjungoje apibūdinimas. Sovietinės santvarkos pristatymas apsiriboja nacionalinių vertybių ir socialistinių niekšybių supriešinimu: įvedama rusų kalba, draudžiami tautiniai minėjimai, tautinė atributika ir t. t. Knygoje pristatoma sovietinė okupacija ir tautos drama, bet ne sovietinė sistema ir visuomenės deformavimo padariniai. Apskritai autorius nekalba apie sovietinę visuomenę, o tik apie kovojančią. Ir nors nepasakoti apie rezistencinę veiklą būtų neteisinga, regis, Lietuva jau pakankamai subrendusi tam, kad skaitytų istoriją, kur viskas nėra aiškiai juoda arba balta. Tai, kas įvyksta su visuomene sovietmečiu, dažnai gali būti viena iš pagrindinių versijų, atsakančių, kodėl šiandien Lietuva yra būtent tokia. Jei knygą vertiname kaip „eksporto produktą“, praverstų platesnis žvilgsnis į sovietinę santvarką, pagaliau Lietuvos valstybės padėties toje santvarkoje įvardijimas. Nors nemaža skyriaus dalis kalba apie sovietinę okupaciją, vengiama pristatyti paprastus ideologinius principus ar šio didžiulio darinio valdymo tvarką. Regis, autorius vengia aiškiau aptarti aspektus, kur Lietuva ar lietuvių tauta nėra pagrindinė veikėja. Išorinių jėgų priimti sprendimai ar primesta santvarka suvokiama kaip tautos drama. Tačiau daliai Lietuvos sovietinis valdymas buvo sąmoningas pasirinkimas.

Pastaraisiais metais nemažai kalbama apie tai, jog nacistinės Vokietijos padaryti nusikaltimai žmonijai yra pasmerkti, o komunizmo niekas neteisus. Nors Lietuvoje istorikai šią temą taip pat analizuoja, rodos, kad tai tik kalbos. Netgi šioje sintezėje, lai-

kydamasis tos pačios, ankstesnės, linijos, Tamošaitis daug dėmesio skiria nacių nusikaltimams, holokaustui, tačiau apie sovietinės okupacijos metu vykusias tremtis užsimena vos keliais sakiniais. Ir kaip tuomet užsienio skaitytojui įvertinti tokius sovietų vykdytus veiksmus, jei net nežinai, kokiomis sąlygomis gyveno lietuvių (ir, žinoma, kitų šalių) tremtiniai, kokia buvo išgyvenimo tikimybė. Reikia vengti save, savo tautą vaizduoti amžinomis aukomis, bet jeigu autorius pasirinko parašyti kroniką, galėjo panaudoti daugiau faktų, nušviečiančių visuomenės transformaciją sovietiniais metais.

Dabar blogio ir gėrio sankirta tarsi pernelyg užaštrinta. Nes vos tik Lietuva Tamošaičio pasakojime atkuria nepriklausomybę, jos vystymasis ar pasakojimo vystymas įgyja neregėtą pozityvistinį pagreitį. Nieko blogo užbaigti Lietuvos istoriją viltinai, optimistine gaida. Bet paskutinį skyrių, apimančią laikotarpį nuo Sąjūdžio susikūrimo iki Lietuvos įstojimo į ES, vadinti Dainuojančia revoliucija – jau dezinformuojantis sprendimas. Juk ta daina nutilo gana greitai, o knyga leidžia manyti, kad mes vis dar dainuojame.

Didžiausia problema, regis, yra ta, kad autoriaus galvoje nesusigulėjęs požiūris į sovietmetį apskritai. Galbūt, jis nesusigulėjęs dar daugelio istorikų ir neistorikų sąmonėje, bet net ir tai neturėtų leisti kalbėti apie laikotarpį pagal jo padiktutas taisykles, demaskuoti jo paties pasiūlytomis formulėmis. Pasakojime tikrai galima išvengti ideologiškai nuspalvinto pasakymo, kad Raudonoji armija iki 1945 m. gegužės „išvadavo iš nacizmo beveik visą Rytų ir Vidurio Europą“. Juk faktas, kad sovietai nacių nustumė į Vakarų, netampa neteisingas, nevedinant sovietų *išvadautojais*.

Pasakojimu nemėginama atsakyti į klausimą „kodėl esame tokie, kokie esame?“ arba „kuo Lietuva išskirtinė ir įdomi?“ Tamošaičio parašyta sovietinės ir nepriklausomos Lietuvos istorija neišlieka atmintyje, ten nėra asmenybių nei faktų, kurie nusėstų giliai sąmonėje. Tai yra kronika, kurią skaitant jaučiami nustatyti apimtys rėmai, kartu tai yra kronika, kuria negali pasitikėti šimtu procentu – skyriuose nėra nė vienos išnašos, kuri paaikšintų pateiktas citatas ar šaltinius, iš kurių imta informacija.

Autoriai:

Doktorantas Vladas Liepuonius, magistrantai: Karolis Bacevičius, Eglė Belozaraitė, Gerda Gumbakytė, Tadas Ivanauskas, Edita Jusčiūtė, Ingrida Kirtiklytė, Milda Kvizikevičiūtė, Gintautas Miknevičius, Radion Molokovič, Benas Navakauskas, Danielius Novickis, Lina Pivoraitė, Tomas Petrauskas, Gintvilė Pugačevskytė, Goda Skuodytė, Akvilė Šermukšnytė, Lindrė Šilėnaitė, Eglė Varakauskaitė, Paulius Zanevičius